

absolutní. A v rozporu s tradicí zjišťujeme, že touto hodnotou nemůže být člověk ani kultura, ale Země, jedinečná pozemská příroda, život, biosféra.

Klasik ekologické etiky Aldo Leopold již ve třicátých letech napsal: „Určitá věc je správná, když směřuje k zachování integrity, stability a krásy biotického společenství. Směřuje-li jinam, je špatná . . .“ ([4], 226).

Kam však zatím směřuje zrychlující se pohyb naší globální technické civilizace?

LITERATURA

- [1] Filozofický slovník. Díl II., Praha 1985.
- [2] WEISZÄCKER, C. F.: Dějiny přírody. Praha 1972.
- [3] LORENZ, K.: Takzvané zlo. Praha 1992.
- [4] LEOPOLD, A.: A sand County Almanac and Sketches Here and There. New York, Oxford University Press 1949.

SVĚT S UTOPIEMI, NEBO BEZ NICH? (Příspěvek pro Colston Symposium 1983: Utopias Unlimited)

MILAN ŠIMEČKA

Nic není v sociálním ohledu tak deprimující jak poražená, vyčpělá a vychladlá utopie. Taková utopie, opuštěná svými zklamanými nadšenci, páchne jako železniční vagon, odstavený na nějaké vedlejší koleji, celé týdny nevětraný, prosmrádlý zbytky jídel, tabákovým kouřem a lidským potem. Taková utopie je trapnou připomínkou prohry a selhání lidského rozumu, pomníčkem zřícených snů a na takové pomníčky není nikdy veselý pohled. O utopiích, které selhaly, se nemluví skoro nikdy s úctou, naopak, takové utopie vzbuzují rozpaky a nevrlost, vesměs pocity, které vyvolává nečistě svědomí.

Prohrané utopie zanechávaly za sebou zpravidla smutné pozůstalé, své filozofy, kněze, věrozvěstce a soupoutníky. Není těžké představit si, jak jim bylo. Aby si to člověk prožil, stačí mu natáhnout si na chvíli na sebe převlek nějakého současníka poražených utopií. U nás, v Čechách, třeba komži nějakého radikálního husitského kazatele nebo blouznivého adamity, který se po letech občanské války dívá na trosky Tábora, města, které se mělo stát novým Jeruzalémem. Nic k závidění!

Pohrával jsem si často s tímto druhem představivosti. Obcházela mě zlomyslná lítost nad tím, že většina autorů utopických vizí se nedočkala jejich zkarikovaných realizací a nemusela vdechovat pach jejich rozkladu. Přál bych si stát třeba vedle Rousseaua, kterému se obdivovali všichni francouzští revolucionáři, v povykujícím davu a dívat se na guillotínování Dantona, Robespiera nebo Babeufa. Při té příležitosti by jistě nebylo nezajímavé podebatovat si s ním o rovnosti, informovat ho o krátkých dějinách císařství a pak mu ještě dát přečíst nějaký román od Balzaca.

Jak poučné by muselo být, kdyby se i Karel Marx dostal v nějakém stroji času sem, do Československa těchto dnů, do podivné realizace svých teorií, a musel třeba zasednout na nějaké školení a se zatnutými zuby poslouchat referát o klesající dojmivosti krav. Ještě lepší by bylo, kdyby byl internován spolu s předáky Solidarity v Polsku a měl spoustu času hloubat o tom, jak podivně to dopadlo s nadějí na beztrždní společnost a říši svobody.

Všechno, co zůstává po prohraných utopiích, je plné divných paradoxů a připomíná zřetelněji než co jiné, jak daleko je lidstvo ve svých činech od myšlenek, ke kterým dozrál mozek u vybraných jedinců.

Možná jinde na světě jsou pozůstatky starých utopií lidem lhostejné, ve východní Evropě však není možné vnímat je bez vzrušení a bez emotivní reakce. Já sám jsem nikdy neuměl vnímat defilé ideálů, jež selhaly, bez smutku a deprese. Jistě především proto, že žiju uvnitř takové vychladlé utopie a vdechují její nostalgický pach. Pořád to na mě působí, přesto že jsem nebyl u té utopie od samého začátku, že jsem z vlastní zkušenosti nepoznal její krvavý fanatismus a eschatologickou víru, a tím byl ušetřen těch nejbolestnějších traumat, kterým byly vystaveny dvě předcházející generace.

Reálný socializmus, politicko-ekonomický systém panující v zemích, které se samy označují za socialistické, je taková vyčpělá, vychladlá utopie, utopie poražená přirozeným vývojem věcí. Občané postutopických států si to však neuvědomují, domnívají se, a oficiální propaganda je v tom utvrzuje, že současný stav je realizací původního záměru. Reálný socializmus nechce mít utopickou anamnézu. Socialistický systém je sice bez předcházející utopické formulace nemyslitelný, jeho teorie však projevovala vůči utopiím permanentní nepřátelství. Již sto let se pokouší odlišit se od utopií vědeckým posvěcením a nutno přiznat, že toto úsilí mělo jisté výsledky vzhledem ke všeobecné úctě k vědě, kterou se vyznačovalo minulé století. Statisíce propagandistů se dodnes snaží snést i proti samotnému Marxovi důkazy o tom, že ideologie může být vědou a věda ideologií.

Jenže staré utopie postupují původními kořeny společnosti a v její hloubce je jako nebezpečně napnuté péro neustále přítomno napětí mezi utopickými sliby minulosti a zkarikovanou současností. A tak celá realizace socializmu má stále povahu naplnění i zradě staré utopie, nemůže se přes všechnu propagandu vědeckosti vymanit ze staré závislosti.

Reálný socializmus se podobá v některých jednotlivostech až neuvěřitelně okrajovým detailům starých utopií. Bohužel, jsou to právě ty jednotlivosti, které usvědčují utopie z omylu. I nepřiliš hluboká znalost utopií vnucuje člověku ve východní Evropě přesvědčení, že z utopií se uskutečňují jen jejich nehorší stránky. Ze společenské hierarchie reálného socializmu se například vytratil Platonovi tolerantní mudrci a filozofové, třeba v roli okresních tajemníků, ale s velkou přesností se realizovala zbytnělá třída „strážců“, oblečená do uniforem policie a armády. Z Campanellova *Slunečného státu* se nezachovali neúplatní úředníci a soudci, spravující stát pod triumvirátem Moudrosti, Moci a Lásky, podivuhodně věrně jsme však okopírovali pracovní brigády, na které je nuceno chodit městské obyvatelstvo, aby se zachránila úroda na polích nebo aby se vyzametal svinčik okolo domů na sídlištích. Zlatem, jak se byl domníval More, za socializmu nikdo nepohrdá. Naopak, socialistický stát si dá kvůli zlatu a devizám třeba navrtat i svá ideologická kolena. Z Morovy *Utopie* jsme, zdá se, realizovali jen ten klid a pořádek za každou cenu.

Avšak to vše není nic proti tomu, jak v tomto ohledu dopadl sám Marx. Snadno se pozná, že z mnoha stránek Marxova díla, na kterých se mluví špatně o státní byrokracii, policii, cenzuře, třídní povýšenosti, nacionalizmu, atd., se nedá citovat skoro nic bez nebezpečí, že to vztáhne socialistický stát na sebe, že však dodnes kypí životem těch několik vět, které Marx věnoval nutnosti diktatury proletariátu v přechodném období. Kdo viděl zblízka, jak funguje výrobní podnik v socialistickém hospodářství, nepřipadá mu to ani v nejmenším podobné onomu „řízení výměny látek s přírodou, které vykonává zspolečněštělý člověk s nejmenším vynaložením síly a za podmínek, které jsou lidské přirozenosti nejdůstojnější a nejpřiměřenější“, které předpokládá Marx v *Kapitálu*. Všechno je prostě jinak. Utopie jakoby neměly sílu převést do života ani jeden ze svých velkých ideálů, jen samé hlouposti. Zatím je v nedohlednu harmonie, nikde nevidí člověk rovnost, spravedlnost musí hledat s lucernou za bílého dne, politikové sice slibují lidem štěstí od rána do večera, nemají však moc ho zaručit, Wellsovi uskutočnění samurajové berou úplatky a noví lidé na prahu komunizmu se často opíjejí vodkou. Hladovějící národy nakupují zbraně a za mír se nikdo nemůže zaručit.

Vše vypadá tak, jako by utopie byly jen nástrojem dějinného podvodu, vějičkou, na niž má naletět zoufalec, falešná duha, pod kterou má být lid převeden snadno do nového otroc-

tví. Měli bychom se ptát, zda je v utopiích přímo zakódován jejich pozdější debakl a zda z nich při každém pokusu o realizaci vyjde nutně karikatura.

* * *

Nesporně mají utopie už svým vnitřním ustrojením podíl na tom, že je jejich dobrými úmysly dlážděna cesta do pekla. Protože jsou obyčejně výplodem elitních tužeb a menšinových snů, provokují automaticky pokusy o násilné oktrojování menšinových ideálů většině. Přitahovány jasm abstraktního dobra utopie snadno podléhají mínění, že účel světlí prostředky, a tak se podílejí přímo na dějinách násilí, diktatur a zabití je jménu lepší budoucnosti.

Utopie jsou výplodem „lidského“ mozku, když ho chápeme podle Koestlera jako nadstavbu nad mozkem zvířecím. Utopie jsou průvodním jevem všeho nepřirozeného usilování člověka, jsou produktem „nepřirozeného zvířete“, té bytosti, která se postavila proti přírodě, podřizuje si ji a mění ji. Utopie jsou projevem transcendeuce, právě tak jako náboženství. Proto také ztroskotávají, když mají být uvedeny do přirozeného světa, který je z velké většiny ovládnán přirozenými potřebami lidských bytostí, především pak potřebami materiálními, a který se brání čistě „mozkové“ přestavbě. Utopiím se staví do cesty všechny přirozené lidské vlastnosti jako sobectví, agresivita, požívačnost, sociální netečnost, všechny pudové determinace a pod. Protože všechny utopie jsou projevem lidské touhy po překonání hranic daných přírodními určeními a po dosažení takového typu sociálního života, který odpovídá rozumu jako souhrnu dosavadního poznání, je jejich základním nepřítelem nerozum, převažující hloupost a neschopnost lidstva nadchnout se pro to, co je mu zjevně naprospěch, což je právě to, nač si utopisté všech věků stěžovali a stěžují. Protože jsou utopie pro statisticky průměrný mozek nepřijatelné, svádějí své přívržence k tomu, aby myšlenky o dobru a štěstí do takového statisticky průměrného mozku natloukli násilím.

V tomto ohledu jsou utopie samy vinny tím, že se uskutečňují jen jako svoje karikatury. Násilí, které doprovázelo socialistické a komunistické ideály při pokusu o jejich realizaci ve východní Evropě, převrátilo jejich smysl naruby. Dějiny si s utopiemi zahrály ošklivou hru: až dosud největší utopie dějin se v průběhu šedesáti let proměnila v sociální řád, který svou celkovou nehybností a myšlenkovou sterilitou připomíná spíše zlé sny starých utopií. Čistá socialistická utopie pluje zatím dále volně prostorem jako růžový oblak, jak říkala Róza Luxemburgová. Její realizace odpovídá lidské přirozenosti, je nerovná, sobecká, materialistická, konzumní a také dává průchod většinové hlouposti. Zbytky utopické terminologie, které dosud zůstávají v slovníku slavnostních projevů, jsou jenom propagandistickým podvodem.

* * *

Vzniká ovšem otázka, proč systém, který se dávno odpoutal od utopické základny, ze které kdysi odstartoval, nezruší sám toto spojení a nepřizná, že funguje za jiným účelem? Že funguje z naprosto jiných důvodů, že utopická motivace dávno zanikla a byla nahrazena motivací ryze mocenskou a pragmatickou? Celkem bez rizika by to mohl udělat, protože se opírá o stabilitu lidské přirozenosti. Toto setrvávání na staré utopické terminologii je vysvětlitelné jenom sentimentální úctou k víře předků, která je vlastní všem ideologiím. Hlavně však praktickou politickou účelností: užíváním staré utopické terminologie se naznačuje všemu lidu, že existující řád je legitimním dědicem starých ideálů a vlastně jejich jedinou možnou realizací.

Na velikém prostoru zeměpisném i lidském se v podstatě uskutečnilo všechno, co vymyslel před desítkami let v jediné horečnaté vizi Georg Orwell. Proces, který měl směřovat k osvobození práce, člověka, k rozšíření jeho práv a důstojnosti, se uzavřel ve status quo, jenž slouží složitým způsobem naprosto odlišným cílům. Od té doby si mnoho lidí, podobně jako Winston Smith, lámalo hlavu otázkou, proč funguje dále systém, který se odcizil původnímu účelu, projevuje proto všechny znaky absurdity a musí proto zaplátovat celou řadou lží tuto základní nesrovnalost.

Po všech letech, které uplynuly od napsání 1984, jedné z nejvíce vzrušujících knih světa, je odpověď na ono smithovské trápení celkem snadná. V odpovědi na otázku *proč* se neskrývá žádné mystérium Strany. Miliony lidí v naší Kurasii, kteří sledují život kolem sebe v podstatě bezideologickými očima, zaznamenávají snadno celou řadu jevů, které tvoří dohromady odpověď na orwellovskou otázku. Tyto miliony lidí vědí už dávno, že reálný socialismus nesměruje ke komunismu a ani se nesnaží uskutečnit všeobecnou rovnost, beztřídní společnost a podobné utopické vidiny. Vědí, že je to v podstatě systém jako každý jiný, jehož stabilita se opírá o sociální přirozenost, že základní motivací všech sociálních aktivit je ukájení materiálních potřeb, spotřebitelského pudu, touha po konvenčních věcných hodnotách, vlivu, penězích, domech, autech a všem, co lze v reálném socialismu vlastnit. A tak jako v každém jiném systému je toto vlastnění o to sladší, že se jím jeden člověk odlišuje od druhého. V reálu nezakrývá ideologické přístřeší tuto podstatu systému tak dokonale jako v Orwellově konstrukci. Lid ve východní Evropě má přece jen možnost někdy nahlédnout do života privilegovaných vrstev, prohlédnout si aspoň zdálky jejich sídla, a tak nehledá žádné tajemné vysvětlení pro motivaci všeho, co se v politickém systému děje.

Pro Orwella nebylo ještě všechno tak transparentní. Možná se domníval, že odpověď na otázku *proč* je skryta v nějaké fatální historické zákonitosti. Musím přiznat, že i já jsem měl dlouho nechuť k přijetí primitivního vysvětlení, které souvisí s břichem, a ne s tajemným životem ideí. Nechtěl jsem připustit, že by vše bylo tak jednoduché. Bohužel je velké tajemství dějin už dlouho známým tajemstvím, nad nepřirozeností ideí vítězí vždy nakonec přirozenost materiální existence.

Za tuto bezmocnost však utopie nemohou. Obvykle v nich nebývá přímý návod k tomu, jak využít ideálu rovnosti k zavedení nové třídní polarity a jak zavést sociální systémy, které se tak rychle odcizují původnímu účelu.

I tak však toho víme na utopie dost, abychom jim nevěřili a podezřívali je z viny na mnoha historických karambolech. Já jsem pojal k utopiím nepřátelství od té doby, co jsem pochopil jejich záludnost. Vřele jsem souhlasil s tím, co napsal o utopiích Karl Popper, že jsou totiž nebezpečné, zhoubné, sebezničující a že pro lidstvo je vždy lepší odstraňovat konkrétní zla než usilovat o realizaci abstraktního dobra (*Utopia and Violence*, 1962).

Toto nepřátelství k utopiím podporovala navíc celá československá historická zkušenost. Lid v Čechách doplatil obvykle tvrdě za své prohrané utopie. Myslím, že toto poznání vedlo i Masaryka k tomu, že přes svůj obdiv k husitství nabádal k drobné a poctivé konkrétní práci a byl podezřívavý k všeřešícím abstraktním projektům. Jenže ve věku sociálních bouří se tím stal pro mnohé staromódní. Obrátili se k němu například zády čeští básníci, které vzrušoval svatý pojem revoluce, což je zase jen jiné vydání utopie, jak bez obtíží dokazuje ve své knize *Utopia and Revolution* Melvin J. Lasky. Právě s touto básnickou interpretací revoluce zažil československý lid tu nejhlubší desiluzi. Konfrontace utopické abstrakce a likvidace konkrétních zel je dodnes přítomná v československém duchovním životě. (Svědčí o tom například diskuse v disidentských kruzích, která vznikla nad jedním fejetonem Ludvíka Vaculíka o statečnosti.)

V Československu se po všech zkušenostech zaujímá velmi těžko příznivé stanovisko k abstraktním projektům dobra. Jeden takový abstraktní projekt se rozměnil v projezech fanatismu, násilí a ideologické lži. Před několika lety jsem si tedy myslel, že je vše vyřízeno. Jenže...

* * *

Jenže představme si svět bez utopií. Vymažme najednou z celého duchovního dědictví všechno, co připomíná utopii, všechny sny a touhy po lepším uspořádání společnosti, po přiblížení prastarých ideálů rovnosti, bratrství, svobody, lásky a důstojnosti lidského života.

Dějiny v takovém případě ztratí jednu dimenzi, dimenzi snu, dimenzi transcendence, cest za hranice každodennosti.

I kdybychom utopie starostlivě vymezili jen jako pohádky Hytloedaeovy, bylo by bez nich v dějinách lidského myšlení smutno. Utopie však nejsou jenom pohádky, patří k nim všechny nerealistické touhy a když se jich zřekneme, zřítí se celé duchovní dědictví lidstva do prachu, lidstvo přestane být lidstvem a změní se v mravence, kteří jsou účelněji organizováni, ale na rozdíl od lidí nikdy nepoženu mravenišťe do výše babylonské věže.

Jestliže zmizí z dějin Platonova touha po řádu, kráse a harmonii v lidském společenství, musí zmizet i stejně utopická víra Ježíšova v odtržení člověka od jeho pudového a materiálního určení a v jeho povznesení k bratrství a lásce. Na antiutopickou cenzuru nemáme prostě dost přesná kritéria.

Jisté je, že bez starých fanatických věr v boží království na zemi by zůstaly asi zachovány při životě miliony lidí, které zahynuly v zápasech o uskutečnění utopických vizí. Bylo by asi nekonečně miň křivd a traumat, která zasazují svým bližním zapálení věrozvěstci budoucnosti. Columbus by zůstal doma a Robespierre by žil mnohem déle, kdyby se věnoval pokojné advokátní praxi. Bezpochyby by miliony lidí prožily delší a pokojnější životy v Rusku bez Lenina a bez Stalina. Pak by však pravděpodobně nevstoupil vesnický chlapec Jurij Gagarin jako první člověk do vesmíru. A kdož ví, jestli právě tohle nebude důležité, až se lidstvo po tisíci letech rozhodne opustit svou zničenou planetu.

Dějiny bez utopií by jistě byly méně tragické. Odešla by však s nimi i tragika lidského údělu, jak ji třeba tlumočí evropskému člověku řecké bájesloví a křesťanská legenda. Čím by pak člověk byl?

* * *

Přesto, že jsem měl dost příležitostí zuřit nad prohranou a vychladlou utopií, jsem po letech opět s utopii smířen. Nevěřím sice na jejich spásanosnost a jako prevenci bych dal nejráději každému čist Orwella. Jsem však s utopii smířen, protože svět bez nich by byl ještě horší. Utopie plodí sice myšlenky vzdálené všednímu životu a lidské přirozenosti, ale současně potvrzují pravé tragické lidství, onu nepřirozenost lidského údělu, onu fantastickou aktivitu nadzvřecího mozku, z níž plyne všechno odlišení člověka a jeho jedinečnost v přírodě. Svět bez utopie by byl světem bez sociální naděje, byl by to jen svět smíření s daným stavem a se zprofanovanými hesly politické každodennosti.

Na konci našeho století už stejně není tolik utopií na výběr. A lidé jsou k nim po všech zkušenostech mnohem podezřívavější. Mnohé utopie jsou mrtvé. V průmyslových civilizacích se však uskutečnila utopie poměrného blahobytu a byla dokonce překonána utopie technického pokroku. Tyto dvě utopie byly v některých šťastných zemích uskutečněny bez zabíjení a s nebyvalou tolerancí. Docela by stačilo, kdyby tyto utopie měly dost sil, aby obsáhly celou planetu a zlikvidovali hlad a bídu třetího světa. Myslím si dokonce, že i nečisté spłodiny průmyslového blahobytu jsou lepší než chaos a brutalita, ve kterých se zmitají sociální útvary, když v nich lidé nejsou schopni ukojit základní potřeby.

Svět je dnes v takovém stavu, že další utopie potřebuje. Ani jeden z těch nejvážnějších problémů, které lidstvo dnes sužují, nemůže být vyřešen pouhým pragmatizmem každodenní politiky. Prostě udržení dosaženého stupně civilizačního rozvoje bude vyžadovat, aby se získal souhlas pro projekty, které přesahují všednost a mohou v mnohém připomínat utopii. Utopičnost takových projektů bude spočívat v tom, že podmínkou jejich realizace bude překonání sociálního sobectví tříd, skupin i jednotlivců.

Už dnes pozorujeme, že se s velkou životaschopností prosazuje utopie, která se snaží zachránit pro lidstvo čistý vzduch, čistou vodu, lesy, moře a všechno, co ještě zbylo z přírody, kterou lidé obětovali pro realizaci jiné utopie, utopie blahobytu. Tato utopie se může prosadit jen tehdy, když se z onoho blahobytu něco obětuje, a to je ta pravá nepřirozená žádost, opravdu důstojná člověka.

Zaměstnává nás též utopie míru a odzbrojení. Je méně úspěšná, přestože odpovídá pudové touze po zachování života a obsahuje srozumitelnou myšlenku o tom, co všechno by člověk mohl mít, kdyby se rozumně využily všechny obrovské materiální možnosti, které jsou umrtveny ve zbraních a lidech, kteří je vyrábějí nebo s nimi zacházejí. Tato utopie oslovuje všechny přirozenosti člověka a je v rozporu jen s jeho přirozenou agresivitou a přirozenou blbostí.

Ve mně však vyvolává především úzkost myšlenka, co by zůstalo bez utopie ze světa, ve kterém žiji. Beznadějně podřízení se řádu, který je až příliš přirozený, protože je schopen zatím nakrmit skromně lid, zajistit mu zaměstnání a bezpečnou všednost. Není schopen zajistit nepřirozené požadavky člověka, utopická residua ze svých začátků, požadavky spravedlnosti, svobody, tolerance a jejich pokračování. Tento řád už nechce takovým požadavkům rozumět, považuje je za nepřirozené a utopické; pozoruhodný důsledek ztráty paměti, které uskutečněné utopie vykazují.

Kdybych se opět nesmířil s utopií a zachovával k ní staré nepřátelství, nemohl bych se těšit z její nové přítomnosti. Těšil jsem se z ní, když se objevila v neobyčejně skromné podobě v roce 1968, nevyhlašovala totiž nic než úctu k lidské tváři, to znamenalo úctu k člověku. Možná právě proto nezůstal po její porážce onen deprimující pach. Tato utopie nedostala ani tu nejmenší šanci k realizaci a nemohla být proto ani zkarikována. Proto žije dál a stěhuje se z místa na místo. Je to velmi skromná utopie, usiluje jen o vyzkoušenou prospěšnost svobody, beztrestnost odlišných názorů a o všechno ostatní, co z toho plyne. Člověk zde skoro nemá na výběr, zda se s utopií smířit, nebo nesmířit. Žít bez této utopie je jako žít bez lidské důstojnosti.

Říjen 1982

Tato přednáška je věnována Dr. Vilému Prečanovi, který žije v Hannoveru a jehož přátelství pro mě uskutečnilo utopii o jednotě Evropy.

SLOVENSKÁ KATOLÍCKA AKADÉMIA

organizuje od novembra 1993 vždy prvý tri štvrtky v mesiaci prednášky kvalifikovaných odborníkov.

– Každý prvý štvrtok v mesiaci bude Dr. Anton Hlinka prednášať o kresťanskej etike z historického, filozofického a psychologického hľadiska.

– Ján Letz vždy druhý štvrtok v mesiaci bude hovoriť o základných pilieroch kresťanskej antropológie.

Tretí štvrtok v mesiaci budú formou diskusného fóra analyzované najpálčivejšie aktuálne otázky verejného života (z kultúrnej, politickej, ekonomickej, náboženskej a mravnej oblasti).

Prednášky sa budú konať v aule Bohosloveckej fakulty na Kapitolskej ulici so začiatkom vždy o 19,30 hod